

УДК 801.81: 930.253 Г. Нудьга: 398

М. Коломицева, здобувач
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПОЛЬОВІ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ Г. НУДЬГИ 30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ НА МАТЕРІАЛАХ АРХІВНИХ ФОНДІВ

У статті здійснено загальний огляд основних напрямків фольклористичних досліджень Г. Нудьги та зацентовано увагу на архівних польових записах 1929-1938 рр., зібраних у Чернігівській, Харківській областях та м. Києві.

Ключові слова: українська фольклористика, польові дослідження, пісенний фольклор, нематеріальна традиційна культура, фольклорні жанри, перекази, казки.

У сучасному глобалізаційному просторі в системі гуманітарних наук все більшої актуальності набуває фольклористика, оскільки "фольклор як визначальний складник традиційної культури, носій мови й світогляду – універсальний засіб вираження ментальності, важливий чинник формування національної самосвідомості, формування духовного світу особистості, її морально-естетичного розвитку, психологічної самодостаточності й комфорту" [5, с. 674].

Це надзвичайно показово для нашого часу, коли масштабні процеси економічної і політичної інтеграції розмивають етнокультурні кордони, створюючи як можливість нових культурних синтезів, так і певні руйнівні тенденції. Однією із значущих і досі малодосліджених є культурна спадщина видатного фольклориста, етнографа, літературознавця та критика ХХ ст. Г. Нудьги. Ним було сформовано ґрунтовну фольклористичну концепцію, яка в просторово-часових цивілізаційних координатах висвітлює інтеграцію української пісенної культури у світову.

Метою дослідження є виявлення закономірних характеристик фольклорних текстів різних жанрів, зібраних у вказаних регіонах України протягом 1930-х рр., що представлятимуть традиційну культуру як органічне, цілісне неподільне явище.

Об'єктом дослідження є фольклорна спадщина видатного дослідника Г. Нудьги.

Предметом дослідження є польові записи Г. Нудьги, а саме: пісні без мелодій, вірші, розповіді, перекази, казки, загадки, які збиралися дослідником в Чернігівській і Харківській областях, у м. Києві та хронологічно охоплюють період 1929-1938 рр.

Діапазон наукових інтересів Г. Нудьги надзвичайно широкий, він представлений у численних нарисах, статтях, рецензіях, антологічних виданнях, збірниках, які містять важливі, малодосліджені проблеми фольклору, історії культури, освіти, української давньої, класичної літератури та літератури середини ХХ ст.

Г. Нудьга з раннього дитинства виявляв живий інтерес до народної пісні і слова. Пізніше він писав: "Українська народна поезія – це велика народна література, яка за своїми ідейно-змістовними і мистецькими якостями стоїть на рівні літератур світу, а суспільно-філософські та соціальні ідеї, висловлені в українських піснях та думах, є на рівні передових поглядів європейських мислителів" [8].

Після навчання в місцевій трирічній школі та Гадяцькому педагогічному технікумі Г. Нудьга в 1933 р. вступив до Харківського університету, пізніше продовжив навчання в Київському університеті. Під час навчання Г. Нудьга брав участь у фольклорних експедиціях на Сумщину та Чернігівщину, збирав етнографічні матеріали, записував тексти пісень. 1935 р., будучи студентом, Г. Нудьга опублікував свою першу статтю про кобзаря Івана Запорожченка. У 1936 р. вийшла збірка "Фольклорна експедиція на Чернігівщину". У 1936 – 1937 рр. він працював на посаді молодшого наукового співробітника Інституту фольклору Академії наук Украї-

ни (з 1944 р. – Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР). 1938 р. Г. Нудьга став випускником філологічного факультету Київського державного університету, а в 1940 р. було опубліковано розвідку "Пісні літературного походження в українсько-молдовській фольклорі", що лягла в основу його дисертації.

Для Г. Нудьги як нащадка козацького роду мова і пісня були найадекватнішими об'єктивними показниками національної культури. Він зазначав: "Мова й пісня є найважливішими і невід'ємними рисами духовності народу, це два рівнозначні здобутки його творчого генія. Вони неподільні, і щоразу, коли йдеться про мову народу, неодмінно згадується й пісня, бо вони визначають самобутність нації" [7, с. 94].

Його фольклористична концепція, базувалася на засадах інтеграції національної пісенно-поетичної культури у світову.

Г. Нудьзі належить ряд актуальних досліджень, які помітно збагачують фонд української науки, утверджують авторитет національної духовної культури в освітньо-культурному світовому контексті. У своїх розвідках учений прагнув розглядати й аналізувати літературний, культурний, освітній процес минулого України як неперервний розвиток і вдосконалення духовного світу народу [1, с. 703].

Науковий інтерес Г. Нудьги стосувався не лише усної народної словесності, літературознавства, але й історії, світової філософії. "Етапи засвоєння української пісні Г. Нудьга розглядає кризь призму еволюції філософської думки, трансформацій мистецьких напрямів, а також через рівень вияву національної свідомості" [2, с. 79].

Об'єднані ідеєю самобутності національної культури, усі його фольклористичні праці, незалежно від напрямку дослідження, підпорядковані одній з основних засад діяльності вченого – заповнення білих плям української культури та історії.

Перші фольклористичні студії Г. Нудьги були викладені в тритомному збірнику "Пісні та романси українських поетів" (т. 1, 2 – 1956, т. 3 – 1960), де встановлено й обґрунтовано авторство багатьох українських пісень [9, с. 115]. Учений багато уваги приділяв питанням теорії жанру. Переважну більшість публікацій він присвятив збереженню духовних надбань: "Українська народна сатира і гумор" (1959), "Смійтеся на здоров'я" (1962), "Думи" (1968), "Чумацькі пісні" (1968), "Листування запорожців з Турецьким султаном" (1963), "Слово і пісня" (1985).

У поле тогочасних наукових зацікавлень дослідника потрапили жанри пародії та балади, внаслідок чого з'явилися монографії "Пародія в українській літературі" (1961), "Українські пародії" (1963), "Українська балада" (1964), "Баладні пісні" (1969). Монографічні видання Г. Нудьги супроводжувалися низкою менших за обсягом розвідок: "Хто автор першої української балади: /Піснь козака Плахти/" (1966), "Балада про отруєння Гриця і легенда про Марусю Чурай" (1967), "Українська народна балада" (1968).

Глибоко вивчаючи тексти та проблематику народнопоетичних і пісенних текстів, оперуючи багатим зіста-

вним матеріалом, учений доходив обґрунтованих висновків щодо мігрування досліджуваних жанрових форм із фольклору в літературу, не лише українську, але й інонаціональну.

Особливе місце в дослідженнях Г. Нудьги посідає жанр народних дум, яким він присвятив студію "Український поетичний епос (Думи)" (1971). "Характерний для наукового методу вченого синкретизм ... дав йому змогу глибоко і всебічно проникнути у природу жанру українських народних дум, виявити джерела їх виникнення та діалектику становлення" [6, с. 699]. Розглядаючи жанрову специфіку та унікальність цих творів, дослідник розглядав їх передусім як епічні ілюстрації до трагічної історії українського народу. Він неодноразово наголошував, що думи – національний реалістичний епос, котрий бере свої витoki "в давніших ліро-епічних похоронних піснях, які, своєю чергою, виникли з народних голосинь" [4, с. 35].

Звернемося до спадщини раннього наукової діяльності Г. Нудьги 30-х рр., оскільки саме цей період позначений тенденцією до стримування, занепаду етнографічних і фольклористичних досліджень в Україні, та й, власне, загальна суспільно-політична ситуація цих років прикметна репресіями і гоніннями сталінського режиму на всіх національно свідомих українців. У репресивну машину потрапив і сам Г. Нудьга, якого було звинувачено в "антирадянщині" та відправлено в табори.

Аналізовані нами різножанрові фольклорні тексти, записані Г. Нудьгою в польових зошитах, збиралися ним переважно в селах Боцмани, Ріжки, Гришино, Юрківці, Сильченково Талалаївського району; селі Артюхівка Глиновського району Чернігівської області; селі Черепівці Ульяновського району Харківської області.

У польових записах ученим застосовувався емпіричний метод транскрипції, який забезпечував максимально можливе збереження традиції співу, а також сприяв наближенню до реальної картини музично-фольклорного побуту 30-х рр. у вказаних регіонах України. Фольклорні твори визначені як пісні без мелодій, вірші, розповіді, казки, анекдоти, загадки "жовтневого та пожовтневого" періоду. За жанровим і тематичним розподілом зібрані Г. Нудьгою пісні можна поділити на соціально-побутові, родинно-побутові, історичні, календарно-обрядові, пародії. Також наявні казки, перекази, розповіді, анекдоти, загадки, ігри.

У розгалуженій системі фольклору твори соціально-побутового змісту займають чільне місце, адже вони є результатом постійного розвитку національно-суспільної свідомості, відображенням культури соціально-побутових відносин. Так, трагічні ноти розлуки, коли дружина чи матір проводить чоловіка чи сина в солдати, звучать у пісні "Калина-малина": "Чого засмутилась / Солдацькая жонко? <...> Любила козака / В солдати оддала / В солдати оддала / В город Варшаву" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 4, арк. 28]. "У суботу раненько, в неділю пізенько, / Зозуля кувала та все жалібненько. / Ой, то не зозуля, то рідная мати, / Вона виряджала сина у солдати" (пісня "В суботу раненько"). [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 4, арк. 29].

Тема примусової військової служби, рекрутчини висвітлена і в інших пісенних текстах: "Ой з-за гори чорна хмара встала, / Тож не хмара – молоді гусари. / <...> Ой як же нам браття не журиться, / Посилає за Дунай цариця. / За Дунаєм тяжко-важко жити, / Там не дають ні їсти, ні пити, / Заставляють роботу тяжку робити" (пісня "Ой з-за гори чорна хмара встала") [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 10, арк. 82]. "Попереду охвицер молодой / На конику вихиляєця, / В лист бомагу видивляєця, / Котрому з трьох на службу йти" (пісня "Поза нашим са-

дом") [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 2, арк. 2]. У цьому ж тематичному ряді стоять такі твори, як "Туман синій на долині" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 2, арк. 10], "Скоро-скоро милий мій уїде" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 2, арк. 9], "А хто не був за Дунаєм" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 3, арк. 15], "Ой ти дубе, дубе" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 2, арк. 6].

Часто фізичні та духовні страждання формують у свідомості людини бажання вмерти. Також широко представлена характерна для народного епосу наймитська та сирітська тематика: "Дивна година / По світу настала / Не одна сирітка / Без ньеньки осталась" (пісня "Сирітка") [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 8, арк. 63]. "Вчора була суботонька, / сьогодні неділя, / Чом на тобі наймитоньку / Сорочка не біла. / Ой, не біла, ой не біла, / Тай не буде біла, / Бо не знає бурлака бідний, / коли та неділя" (пісня "Вчора була суботонька") [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 4, арк. 30]. Також тема тяжкої бурлацької долі згадується в піснях "Ой з-за гори, з-за крутої" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 4, арк. 31], "Свети місяць" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 5, арк. 32]. Окремо в пісенних творах можна виділити тему взаємин дочки-наймички з матір'ю: "Та росте, росте трава / Та й стала хитатися / Ждала-ждала мати дочку / Та й стала журитися" (пісня "Ще й у неділю рано") [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 3, арк. 21]; "Ой матінко, вишня, / Чи я тобі лишня, / Що ви мене в строк найняли, / Шо я й ни привишна" (пісня "Та згадай мене, ньенько") [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 3, арк. 22].

Традиційно поетичними є ліричні пісні про кохання: "Ой там на горі" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 2, арк. 8], "Ой сади мої зельоний" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 2, арк. 11], "Ой лужок, ти лужок" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 3, арк. 17], "Гіля, гіля, сіра утиця домой" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 3, арк. 24]; дещо тривожно-сумні нотки звучать у поетичних текстах про дівочу долю: "Мала мати одну дочку" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 2, арк. 7], "Ой, ні хмариться, ні туманиться" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 2, арк. 10], "Ой жаль мати, та вечора" [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 3, арк. 19].

У групі ліричних пісень про кохання є ряд пісень-застережень для дівчат щодо необачної любові: "Ходить павич по вгороду / Тай пір'ячко губе, / Не вір, дівко, козакові, / що він тебе любить" (пісня "Ходить павич по вгороду") [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 5, арк. 37]. Також мовиться й про відносини, соціальну поведінку, що засуджувалася суспільством, громадою, тогочасною мораллю: "Захотіла Мар'яна / Трохи погуляти, / Наробила самогону, / Пішла гостей звати. <...> / Наварили, нажарили, / Та й давай гуляти, / Посідали кругом столу, / Та й ну випивати" (пісня "Мар'яна") [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 5, арк. 41]. Народне осмислення такої поведінки зазвичай підпорядковувалося побутуванням архетипних традиційних уявлень про суспільну мораль.

У цьому циклі в дещо незвичному, позбавленому героїки контексті, також фігурують історичні постаті, зокрема Кармалюка, який занаставив куму, що народила від нього дитину: "В усі дзвони задзвонили / (музики заграли), / Коли того Кармалюка / (На Сибір послали) / Оце тобі, Кармалюго, / (За тую причину), / Що ти зробив кумі мой / (Маленьку дитину)" (пісня "Кармалюго") [АНФРіФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 3, арк. 14].

Інші історичні дійові особи, які фігурують у досліджуваних записах, – це гетьман І. Мазепа, К. Ворошилов і А. Денікін, котрим присвячені окремі поетичні твори з різним ступенем емоційного забарвлення, що показує народне ставлення до них. Загалом, народна пісня часто-густо підноситься до масштабних узагальнюючих картин, що символізують події цілих

епох, виражають їх провідні історичні тенденції [3]. Так, зокрема, сумні рядки говорять про І. Мазепу: "З полтавського поля розбитий гетьман / Біжить безтолковий Мазепа <...>. / Прощай, Україна, навіки прощай, / Тобі я віддав усю силу, / І сумною думкою ти привітай / Мою самотню могилу" [АНФРІФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 7, арк. 51]. Натомість пісня про К. Ворошилова прийнята інтонацією героїчною: "А над ним мов той сокіл / Ворошилов на коні / Близка шабля на всі боки / І в очах горять вогні" [АНФРІФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 10, арк. 83], а про А.Денікіна – сатирично-саркастичною: "Засідлав осла донського / Розжирівший генерал / Щоб дістати трона золотого / На робочих напірав" [АНФРІФ ІМФЕ, Ф.4–8.351, зош. 10, арк. 89].

Соціальна тканина гумору, що присутній у пісенно-поетичних творах, як правило, національно забарвлена. Це обумовлено не тільки формою, мовою, а й своєрідним віддзеркаленням у гумористичних творах національних особливостей народу, його психіки і художніх традицій – насамперед фольклорних. Національна специфіка гумору є історично змінною і рухливою, що обумовлюється прогресом світогляду народу і змінами в його історичному житті.

Важливу роль у жартівливих піснях відіграють і такі засоби досягнення комізму, як контрастування, гіпербола, добір комічної деталі, а також різні специфічні стильові прийоми (паралелізми, повтори, наперствання, евфемізми та інші). Класичним зразком гумористичної характеристики засобом контрастного порівняння є пісня "У сусіда хата біла", варіант якої записано Г. Нудьгою: "У сусіда хата біла, / У сусіда жінка мила, / А у мене хата чорна, / Стерво жінка не моторна" [АНФРІФ ІМФЕ, Ф.4-8.351, зош. 5, арк.38].

Серед інших пісенних гумористичних тестів польових записів Г. Нудьги виокремимо такі: "Очерет лугом гуде" [АНФРІФ ІМФЕ, Ф.4-8.351, зош. 3, арк. 15], "Як баба самогонку гнала" [АНФРІФ ІМФЕ, Ф.4-8.351, зош. 7, арк. 48], "Хома та Ярема" [АНФРІФ ІМФЕ, Ф.4-8.351, зош. 7, арк. 51-54], "Пташе весілля" [АНФРІФ ІМФЕ, Ф.4-8.351, зош. 8, арк. 55-57]; також дослідником зібрано

значну частину народних анекдотів [АНФРІФ ІМФЕ, Ф.4-8.351, зош. 11, арк. 102-110].

У своїх працях, особливо раннього періоду, Г. Нудьга прагнув розглядати й аналізувати літературний, культурний, освітній процес минулого України як неперервний розвиток і удосконалення духовного світу народу. Внесок Г. Нудьги в розвиток української фольклористики важко переоцінити. Йому належить ряд актуальних досліджень, які помітно збагачують фонд української науки, утверджують авторитет національної духовної культури в освітньо-культурному світовому контексті. Проаналізовані польові записи дослідника 1930-х рр. дають усі підстави говорити про семантичну єдність та єдину національну специфіку пісенно-поетичних творів, що слугує ствердженню ідеї неперервного розвитку традицій українського фольклору.

Список використаних джерел:

1. Боброва Н. Фольклористична діяльність Г.А. Нудьги / Н. Боброва // Народознавчі зошити. – 2013. – №4. – С. 702-704.
2. Гарасим Л. Культурологічна теорема Григорія Нудьги / Л. Гарасим // Парадигма. – 2013. – Вип. 7. – С. 74-86.
3. Дей О. Народнописенні жанри [Електронний ресурс] / О. Дей. – Вип. 1. – К.: Музична Україна, 1977. – 108 с. – Режим доступу: <http://proidne.com/content#m3>.
4. Дмитренко М. Григорій Нудьга і дослідження українських народних дум (проблема дефініції жанру) / М. Дмитренко // Вісник Львівського ун-ту. – Сер. філол. – 2010. – Вип. 43. – С. 31–40.
5. Дмитренко М. Григорій Нудьга і стан української фольклористики останнього двадцятиліття / М. Дмитренко // Народознавчі зошити. – 2013. – № 4. – С. 674-678.
6. Набок М. Наукова спадщина Григорія Нудьги формування основоположних підстав дослідження українських народних дум / М. Набок // Народознавчі зошити. – 2013. – №4. – С. 699-701.
7. Нудьга Г. А. Слово і пісня: дослідження / Г.А. Нудьга. – К.: Дніпро, 1985. – 342 с.
8. Нудьга Г. Українська пісня у зв'язку із світовою культурою / Г. Нудьга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dobromyl.org/forum/index.php?topic=438.0>.
9. Сулаєва Н. В. Творчість українського народу в спадщині Григорія Антоновича Нудьги / Н.В. Сулаєва // Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 6. – С. 113-119.

Джерела і прийняті скорочення:

1. АНФРІФІМФЕ НАНУ – Архівні наукові фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України.

Надійшла до редколегії 27.06.13

М. Коломыцева, соискатель
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПОЛЕВЫЕ ФOLKЛORИСТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ Г. НУДЬГИ 30-х ГОДОВ XX ВЕКА НА МАТЕРИАЛАХ АРХИВНЫХ ФОНДОВ

В статье дан общий обзор основных направлений фольклористических исследований Г. Нудьги и акцентировано внимание на архивных полевых записях 1929-1938 гг., собранных в Черниговской, Харьковской областях и г. Киеве.

Ключевые слова: украинская фольклористика, полевые исследования, песенный фольклор, нематериальная традиционная культура, фольклорные жанры, предания, сказки.

M. Kolomytseva, external doctorate student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE FOLKLORE FIELDWORK BY GRYGORIY NUDGA IN 1930'S YEARS (BASED ON THE ARCHIVAL MATERIALS)

The article provides a general overview of the principal areas of folkloristic researches by Grygoriy Nudga. The attention paid to the archival field recordings in 1929-1938 years collected in Chernihiv and Kharkiv regions and in the city of Kyiv.

Key words: ukrainian folklore studies, fieldwork, song folklore, intangible traditional culture, folklore genres, legends, fairy-tales.